

Elfeledtük-e Déry Tibort?

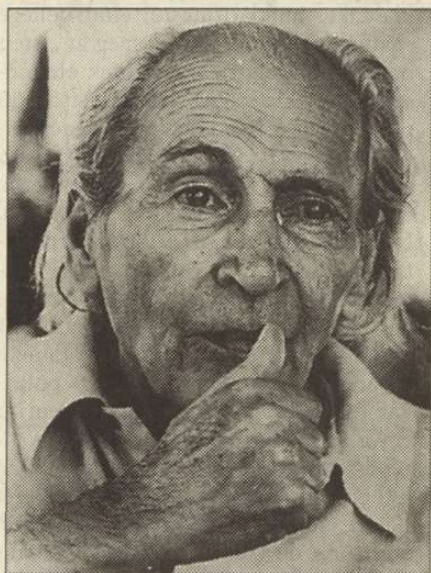
„MORÁLIS LÉNY VOLT... az akart lenni, annak képzelte magát. Miért lett kommunista egy polgárgyerek, miért szervezett sztrájkot szinte diákfejjel nagybátyja fatelepén, miért ment később emigrációba, miért vett részt az illegális mozgalomban — és így tovább? Ez sem volt személyes érdeke. Dérynek eszméi voltak — és lelkiismeret-furdalása egykor amiatt, hogy jómódú, míg mások szegények, aztán 1955 után lóvá tették — és ő is lóvá tett másokat, persze jóhiszeműen”.

Műveinek szerkesztője, Réz Pál beszél így hajdani atyai barátjáról abban a kötetben (Kortársak Déry Tiborról), amelyben munkásságának kutatója, Botka Ferenc tizenhét író, rendező, barátot, eszmetársat szólaltat meg interjúoroztatában, s amely a napokban jelenik meg, az író születésének centenáriuma. Éspedig épp a legjobbkor jelenik meg, mert pont a mai fiatal nemzedék kezd elfeledkezni róla — hogy később bizonyára megtalálja majd az öt megillető végleges helyet irodalomtörténetünkben.

„Megragadott az a kedves, fölényes és mégsem hideg irónia, amellyel a világot és az emberi sorsokat nézi, ugyanakkor az a meleg szeretet, amellyel alakjait ábrázolja. Gondolok itt A befejezetlen mondatra, a Feleletre, a G. A. úr X-benre. Ez ragadott meg benne s a humánus, amelynek ő volt talán egyik legméltóbb képviselője Magyarországon, már akkor is, amikor még ezt nem ismerték föl.” — így Éva Haldimann, a német fordító és az író svájci recenzense. „Mindenképpen filozofikus írónak tartom Déryt, mert összefüggő világképet tudott adni regényeiben, de azt is érzékeltette, hogy az általános érvény borzasztó relatív, hogy bárhová nézünk, az emberi tévedések végtelen sorozatát látjuk”. — ezek Kosáry Domokos szavai, aki később így folytatja: „Ez tulajdonképpen az ő kommunista nézeteinek kérdéséhez vezet. Ahogy én látom: ami képe erről kialakult, annak a valósághoz vajmi kevés köze volt. Különösképpen a történeti konkrét szovjet valósághoz. Ez azonban nem volt számomra meglepő. Mint párizsi ösztöndíjas, már 1936–37-ben sok olyan emigránssal, diákkal, írófélével találkoztam, akik hasonlóképpen gondolkodtak... Egyben: az új társadalom, a kommunizmus hitében azonosak voltak. Amint azonban közelebb kerültek egy kicsit a valósághoz, abban a pillanatban leblokkoltak, nem vették tudomásul, lehunyták a szemüket”.

Mindazonáltal Déry abszolút szuverén egyéniség. S hiába volt a párt tagja, hiába tartották 1945 után „a szocialista realizmus reprezentatív képviselőjének”, ő a maga módján látta és ábrázolta a kollektivistá társadalmat. Így került szembe igen hamar a Révai-féle kultúrpolitikával, s így lett már az ötvenes évek elején koncipiált irodalompolitikai vádak al-

nya (Fehér pillangó-vita, Felelet-vita). Egy másik szerkesztője, Domokos Mátyás így beszél erről: „Igen, bizonyos értelemben fekete bárány lett. Makacs természetű, önfejű ember volt. Nehezen viselte el, hogy most jönnek mindenféle nyik-hajok, akik fölülte ideológiai meg nem tudom, milyen bírálatot gyakorolnak. Déry lelki könyvelésében ez nyilván

olyan tétel volt, amely befolyásolta magatartását abban az értelemben, hogy egészen szerves és természetes módon került Nagy Imre körébe, az úgynevezett pártellenzékbe”.

Pedig éppen nem volt hős alkati. Alaptermészetét kellett megerősölni ahhoz, hogy a politikai opposzió tagjává, majd kulcsfigurájává váljék. Többen és sokszor beszéltek erről a kötetben is, a legérzékletesebben talán Makk Károly, a Déry-művekből készült Cannes-i díjnyertes Szerelem rendezője: „Sokan azt mondják róla, hogy alapvetően gyáva volt, ő is ezt írja saját magáról az Ítélet nincs-ben, s néha én is így láttam. De úgy látszik: megférhet egy emberben a gyávaság és oroszlászívűség... Még a Rákosi—Révai diktatúrában bevonult a pártközpontba valami íróküldöttség, akik előre bátran eltervezték, hogy ki mit fog keményen a képükbe vágni, kivéve Déryt, aki sápadt volt, rogyadozó léptekkel ment. De mire végigérték a vörös szőnyegen, át a nagy termeken, s végül ott álltak a hatalmas asztal előtt, arra már csak egyedül Déry mert rácsapni”.

A FOLYTATÁST ISMERJÜK. A „Nagy Imre-s” ellenék író-vezéralakja, a Petőfi Kör sajtóvitájának óriási hatású szónoka, hallatlan írói-politikai aktivitás a forradalom alatt — majd az Ítélet: kilenc év börtön. S noha ült ő már a Horthy-érában is igaztársát, a bezártaságot a klausztrófiás ember nehezen tűri, nyugós, kellemetlen fogolytárs. Megint Makk: „A börtöntársai egyébként kizárólag csak rosszat mondtak róla: önző, magának való, gyáva, parfüz — de

amikor három év múlva az amnesztiával kiszabadul, a hóna alatt volt egy kötetnyi nagy elbeszélés meg a G. A. úr X.-ben, és nyilván nincs az a bátor, aki gyávaságnak meri nevezni, amit ezekben megírt...”

A BÖRTÖNNEK VOLT EGYÉBKÉNT közvetett haszna is. Már nemzetközileg ismert személye hívta fel a legértelmebben a figyelmet az ötvenhat utáni retorziókra. Párizsban Déry-bizottság alakul kimenekítésére, Londonban barátja, Arthur Koestler interveniál érte. Faludy György színesen meséli el, hogy sok óras esélylatolgatás után hogyan ment Koestler — éjjel háromkor — a telefonhoz: „Koestler hirtelen fölállt és azt mondta, hogy Gaitsbellt kell megkeresni, aki holnap vagy holnapután megy Hruscsovot meglátogatni, szólni kéne neki. Megnézte az órát és azt mondta: telefonálok neki. Amire azt válaszoltuk, hogy reggel háromkor nem lehet telefonálni. Hogyne lehetne, feleltem, egy ember életéről van szó, Déry életéről, és ment a telefonhoz”. A külügyminisztert felébresztették — s egy idő után Déry helyzete valamelyest javult a börtönben.

INTERMEZZO. Akik ismerték, nemcsak a tehetséget honorálták benne, hanem a megnyerő, szellemes embert, a vonzó férfit. Déry és a nők — ez külön fejezet. Csak két kurta idézet. Keresztury Dezső berlini emigrációja idején ismerte meg a még fiatal író: „Déry tudniillik egy jóképű férfi volt, öntudatos, abszolút nem zsidós küllemű fiú, buktak is rá a nők nagyon.” És a már idős férfiről **Eörsi István**, aki egy vitorláskirándulás társaságával nyit rá Balatonfüreden: „Kijött Déry Tibor, hunyorogva, alsógatyában; ebéd utáni álmából ébresztették föl. Kinyitotta az ajtót, nagyon megörült, asztalhoz ültetett. Üvegtálcán gyümölcsök, ferde fény esett be — és társalogtunk. Az volt az érzésem, most tényleg megállt az idő: Déry, a kristályos üvegtál, alma meg szőlő volt benne, meg zaftos körték. És akkor a jelenlevő fiatalasszonyok mind beleszerettek. A feleségem kijelentette, hogy ha azt mondta volna, hogy maradjon ott, akkor ő ott maradt volna. Déry akkor már hetvenéves volt és az asszonyok mind harminc körül. A véletlen egyszerűen megajándékozta őket azon a délutánon egy ilyen fantasztikusan vonzó férfiről, aki mindenre teljes jelenlétével odafigyelt. Ahogy feljűk fordult, ahogy nézett — szép nagy barna szeme volt —, teljes odaadással, amiért az asszonyok különösen hálásak...”

Börtönévei után a nehéz életű férfi megszeliült. Sokan harmadik felesége, a fiatal Böbe (Kunsági Mária színésznő) hatásának tudják ezt be. Holott csak egy kicsi nyugalomra vágyott, hogy megírassa öregkora kisregényeit, e harmadvirágzás remekműveit. Meg aztán nem is volt egyedül: jópár író megkötötte a maga csendes különbekéjét a puha diktatúrával, Aczél Györggyel. Illyés Gyula is, Németh László is. Idézem ismét Domo-

Szulejmán szultán fogadja János Zsigmondot — miniatúra a Magyar Nemzeti Múzeumban 1994. szeptember 7. és 1995. január 8. között látható Nagy Szulejmán szultán és kora című kiállításon (Írásunk a 4. oldalon)

kos Mátyást: „Dérynek az lehetett a filozófiája, ezt talán meg is írta áttételesen, hogy vele sok minden történt a létező és létező szocializmusokon belül Kelet-Közép-Európában. Közben elment az élete, öreg lett. Hagyják őt békén! Csak az érdekl, hogy amit papírra vetett, megáll-e vagy sem. Tudatosan kicsit

megvakítva magát és önzésbe burkolózva vállalta ezt”.

ÉS MEGSZÜLETTEK rendre a kései művek, a Kedves bópeer, a Képzelt riport, a Kivagiokén, meg a többi. A végső szót mű és magatartás fölött az idő fogja kimondani. Mélységesen egyet kell érteni Schöpflin Gyulával, aki Botka inter-

júkötetében így summáz: „Déry élete valahogy tükrözi a 20. századot. Írói munkásságában voltak csúcsok és mélypontok. De aki a Szerelem című novellát írta: véleményem szerint a legnagyobbak közül való”.